

ПРОБЛЕМА ВОЛІ У ФІЛОСОФІЇ ІМАНУЇЛА КАНТА ЯК СИНОНІМІЧНА ДО ПРОБЛЕМ СВОБОДИ ТА МОРАЛЬНОСТІ

У статті досліджуємо значення та сферу застосування поняття "воля" у структурі філософії І. Канта. Також формулюємо проблему волі у його філософії, подаємо її можливі смисли та роз'яснення

Традиційно у філософуванні Імануїла Канта розрізняють два основні періоди: докритичний (до 1770 р.) і критичний (після 1770 р.). Назва цих двох періодів асоціюється, **по-перше**, з **критичним методом** Канта, який філософ запропонував на противагу догматичному, що на той час панував у метафізиці, і суть якого виклав у передмові до першого видання "Critik der reinen Vernunft". Оскільки метафізика, намагаючись розв'язати проблеми існування Бога, свободи та безсмертя душі тощо, ґрунтується на основоположеннях, які виходять за межі можливого досвіду, відповідно, втрачає критерій перевірки істинності своїх знань (досвід), то виникає сумнів у тому, чи може вона бути

наукою. Адже як природна схильність вона дана. Тобто, на думку Канта, потрібно переконатися у тому, що розум здатний судити про предмети метафізики, для цього сам розум повинен взятися за самопізнання і, застосувавши критику до самого себе, дати відповідь на запитання, чи можлива метафізика як спекулятивна наука, а також визначити її джерела, обсяг і межі на підставі принципів [1].

За наміром Канта, "Critik der reinen Vernunft" мала бути "пропедевтикою до системи чистого розуму", "підготовкою до органону чи... до канону, згідно з котрим... у майбутньому могла б бути представлена аналітично і синтетично досконала система філософії чистого розуму..." У вступі філософ вводить

поняття трансцендентального пізнання, яке займається **"видами нашого пізнання предметів"**, оскільки це пізнання повинне бути можливе а ргіогі. Система таких понять називалась би трансцендентальною філософією". "Критика чистого розуму" - це ще не трансцендентальна філософія, хоча й повна її ідея, а тільки трансцендентальна критика, "бо має за мету не розширення самих знань, а тільки виправлення їх" [2].

Чи виконав поставленні завдання І. Кант і як вони пов'язані з проблемою волі у його філософії (пізніше з'ясуємо, що й - з проблемами свободи та моральності)? - Відповідь на це питання дає не тільки наш аналіз "Критики чистого розуму", але й сам філософ у інших творах.

Після першого видання "Критики" у 1783 році Кант написав "Prolegomena zu einer jeden kunftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können" (1783) [3], де роз'яснював головні положення попередньої праці. У передмові, підсумовуючи свою попередню роботу, філософ зауважує, що читач не лише переконається, що метафізики як спекулятивної науки взагалі не може бути і як такої нема, але й визнає потребу нового народження метафізики "за зовсім невідомим до цього часу планом".

У цій же передмові Кант зізнається про спонуки до критики чистого розуму: вплив на нього філософії Юма виявився таким сильним, що перервав його догматичну дрімоту і скерував дослідження у сфері спекулятивної філософії в зовсім іншому напрямі. Юм намагався довести, що розум не може мислити причинний зв'язок на основі понять, оскільки цей зв'язок містить у собі необхідність, але ми не можемо зрозуміти, яким чином від якогось заданого "необхідно" має слідувати дещо інше, отже, "яким чином можна а ргіогі ввести поняття такого зв'язку?" Висновок Юма відповідно до причинности був той, що розум помилково уявляє це поняття своїм, і воно як "покруч уяви" походить із досвіду, а об'єктивна необхідність, яка

уявляється в ньому - лише звичка і, відповідно, є суб'єктивною необхідністю. Звідси Юм зробив висновок про те, що апріорне пізнання - позірне, і ніякої метафізики "нема та не може бути" [4]. Проблема, яку піднімав Юм, стосувалася походження цього поняття, а не необхідності його використання.

З'ясувавши, що вся метафізика складається із понять, за допомогою котрих розсудок мислить собі а ргіогі зв'язки між речами, Кант розширює завдання Юма, намагаючись дослідити походження всіх апріорних знань.

Він буде "Критику чистого розуму" з двох частин: учення про начала та учення про метод чистого розуму.

Учення про начала складається із вчення про чуттєвість - "Трансцендентальної естетики" та вчення про мислення - "Трансцендентальної логіки", присвяченої виявленню походження апріорних понять ("Аналітика понять"), дослідженню їх застосування ("Аналітика основоположень") та викриттю ілюзій, які створює спекулятивний розум, намагаючись здобути апріорні синтетичні знання, нехтуючи досвідом ("Трансцендентальна діалектика").

Головна проблема, яку розв'язує Кант у "Трансцендентальній естетиці", - чи є простір і час такими визначеннями речей, котрі були б властиві речам навіть тоді, якби речі не споглядалися, або ж простір і час властиві одній тільки формі споглядання і, отже, суб'єктивній природі нашої душі, без якої ці предикати не могли б приписуватися жодній речі? [5]. Висновок, до якого доходить філософ у цьому розділі: простір і час - чисті апріорні форми споглядання, отже, вони - критичне нагадування про те, що ми пізнаємо лише явища, а не речі, якими вони є самими по собі.

У "Аналітиці понять" мислитель виводить чисті розсудкові поняття за допомогою логічних функцій мислення у судженнях.

Після цього він переходить до другої глави "Аналітики понять" -

"Дедукції чистих розсудкових понять" (термін "дедукція" Кант запозичив із юриспруденції, і в судовому процесі він означає питання про право - *juid juris*, на відміну від питання про факт *juid facti*) [6]. Цій главі Кант надає особливої ваги. Так, у передмові до першого видання "Критики" він зізнається, що ця глава "коштувала йому найбільшої праці", а також зазначає, що це дослідження має дві лінії. З одного боку, воно скероване на предмети чистого розсудку і "повинне розкрити і пояснити об'єктивну значущість його апіорних понять" - що головне для мети Канта. А з другого, передбачає "дослідження самого чистого розсудку в тому, що стосується його можливості і пізнавальних здатностей, на яких він сам базується", тобто "дослідження розсудку з точки зору суб'єкта" - це завдання філософ вважає другорядним, оскільки "головне питання полягає в тому, що і наскільки може бути пізнане розсудком і розумом незалежно від будь-якого досвіду, а не в тому, як можлива сама здатність мислення" [7].

Поняття простору і часу як форми чуттєвості, а також категорії як чисті поняття розсудку повністю а *ргіогі* стосуються предметів, тому вони потребують трансцендентальної дедукції. Дати трансцендентальну дедукцію простору і часу, на думку Канта, було нескладно, бо предмети являються нам лише за допомогою таких чистих форм чуттєвості як простір і час, тому - це чисті споглядання, які а *ргіогі* мають умови можливості предметів як явищ, і "синтез в просторі і часі має об'єктивну значущість". Інакше з трансцендентальною дедукцією категорій, адже явища можуть бути дані в спогляданні без необхідного відношення до функцій розсудку і, відповідно, розсудок не має умов явищ. Звідси - складність пояснити "яким чином виявляється, що суб'єктивні умови мислення мають об'єктивну значущість, тобто стають умовами можливості будь-якого пізнання предметів" [8].

Упродовж усього розділу Кант намагається дати відповідь на це запитання відповідно до трьох можливих варіантів походження чистих розсудкових понять: а) категорії походять з досвіду; б) є вродженими поняттями; і с) вони перебувають в розсудку а *ргіогі* і є умовою можливості досвіду.

Кант заперечує емпіричне походження категорій і як приклад аналізує поняття причини. З досвіду ми не можемо пояснити причинний зв'язок в явищах, оскільки з досвіду не впливає ані суворої всезагальності поняття, ані необхідності, з якою наслідок впливає з причини, і ми можемо зробити висновок лише про широку застосовуваність цього поняття. Отже, поняття причини повинно бути обґрунтоване в розсудку зовсім а *ргіогі*, або відкинуте як вимисел [9]. Припустити емпіричне походження категорій означало б допустити їх самозародження.

На думку Канта, допущення того, що чисті апіорні поняття "суб'єктивні, вроджені нам одночасно з нашим існуванням задатки мислення, споряджені нашим творцем так, що застосування їх точно узгоджується із законами природи, яка наслідую досвід", має ту небезпеку, що, "виходячи із цієї гіпотези, ми не бачимо, до якої межі допустимі визначені наперед задатки майбутніх суджень"; крім того, "у такому випадку категорії були б позбавлені необхідності, яка властива їх поняттю". І, як приклад, філософ знову розглядає поняття причини, "що виражає необхідність того чи того наслідку даної умови", і що "було б хибним, коли б воно ґрунтувалося тільки на довільній, вродженій нам суб'єктивній необхідності позв'язувати ті чи інші емпіричні уявлення за таким правилом відношення. У такому випадку я ... повинен був би сказати лише наступне: я так влаштований, що можу мислити це уявлення не інакше як зв'язаним так-то. Це і є те, що найбільш бажане для скептика, оскільки в такому випадку будь-який наш погляд, який спирається на передбачувану нами

об'єктивну значущість наших суджень є одна лише видимість..." Допущення того, що категорії - вроджені, веде до ідеї системи преформації чистого розуму [10].

Кант пропонує інший підхід: "...Чи не передують також апіорні поняття в якості умов, тільки і включно за яких дещо хоча і не споглядається, тим не менше мислиться як предмет взагалі, адже в такому випадку будь-яке емпіричне знання про предмети обов'язково мусить узгоджуватися з такими поняттями, *оскільки без допущення таких понять ніщо не може бути об'єктом досвіду*" [11]. Цю думку у передмові до другого видання "Критики чистого розуму" (1787 р.) Кант порівнює з ідеєю Коперніка.

Трансцендентальна дедукція усіх апіорних понять, за Кантом, має принцип, на який повинно бути спрямоване усе дослідження. Апіорні поняття - умова можливості досвіду: "чи то можливості споглядання, яке зустрічається в досвіді, чи можливості мислення". Поняття, які служать об'єктивними підставами можливості досвіду, саме тому необхідні [12].

Те, що категорії - підстава можливості будь-якого досвіду взагалі, необхідні та всезагальні, філософ пов'язує із "системою епігенезу чистого розуму", тобто вони "створені нами самими", як пише мислитель.

Завдяки трансцендентальній дедукції понять, Кант у "Критиці чистого розуму" виявив, що вони не виведені із досвіду, як думав Юм, а виникли із чистого розсудку, хоча й мають межі свого застосування - використовуються відповідно до предметів досвіду.

Розглядаючи в "Трансцендентальній діалектиці" розум, філософ показує, що без критерію досвіду, прагнучи здобути апіорні синтетичні знання, розум впадає в ілюзії: вдається до паралогізму, перебуває у стані антиномій, та визначає ідеал - і усе разом називає діалектичними умовиводами чистого розуму.

Проте, на думку мислителя, саме тут

починається випробування оцінки апіорного пізнання розумом, за якою це знання стосується тільки явищ, а річ в собі залишається непізнаною нами, хоча вона сама по собі і реальна. Адже те, що "спонукає нас виходити за межі досвіду і всіх явищ, є БЕЗУМОВНЕ, котре розум необхідно і цілком справедливо шукає в речах в собі на доповнення до всього зумовленого, вимагаючи, таким чином, закінченого ряду умов. Коли ми припустимо, що отримане нашим досвідом знання *узгоджується з предметами як речами в собі, то виявиться, що безумовне* взагалі не можна мислити без суперечності, і навпаки, якщо припустимо, що не уявлення про речі, як вони нам дані, узгоджуються з цими речами як речами в собі, а швидше ці предмети як ЯВИЩА узгоджуються з тим, як ми їх уявляємо, дана *суперечність відпадає* і, відповідно, БЕЗУМОВНЕ повинно знаходитися не в речах, оскільки ми їх знаємо (оскільки вони нам дані), а в речах, оскільки ми їх не знаємо, [тобто] як в речах в собі, - то звідси стає зрозумілим, що зроблене нами напочатку у вигляді спроби припущення, обґрунтоване" [13].

Якби не було відокремлено "речей як предметів досвіду" і "речей в собі", то, пише Кант, "закон причинності і, отже, механізм природи повинні були б при визначенні причинності обов'язково поширитися на всі речі взагалі як на діючі причини. Тоді не можна було б, не впадаючи в явну суперечність, сказати про одну і ту ж сутність, наприклад, про людську душу, що її **воля** вільна, але в той самий час підпорядкована природній необхідності, тобто невольна..." Тобто тут Кант і формулює проблему волі людини і пропонує хід розв'язання цієї проблеми: "...якщо критика права, оскільки вона вчить нас розглядати об'єкту *подвійному значенні*, а саме як **явище** або як **річ в собі**; якщо дана критикою дедукція розсудкових понять правильна і, відповідно, закон причинності стосується речей тільки у першому значенні, тобто

Проблема волі у філософії Імануїла Канта як синонімічна до проблем свободи та моральності оскільки вони предмети досвіду, тоді як речі у другому значенні не підпорядковані закону причинності, - то не боючись впасти в суперечність, **одну і ту ж волю в її прояві (у вчинках, що спостерігаються)** можна мислити, з одного боку, як **таку, що необхідно узгоджується із законом природи і тому не вільну**, з іншого ж боку, як **таку, що належить речі в собі**, отже, не підпорядковану закону природи і тому як **вільну**. Якщо свою душу, яку розглядати як річ в собі, я не можу **пізнати** через **спекулятивний розум** (і ще менше - через емпіричне спостереження), відповідно, **не можу також пізнати свободу як властивість сутності**, котрій я приписую дії в світі, даному у відчуттях, з тієї причини, що я повинен був пізнавати таку сутність як визначену за її існуванням, але не в часі (що неможливо, бо я не можу замінити моє поняття спогляданням), - **то я все ж в стані мислити свободу**, а це означає, що уявлення про неї в крайньому разі не має ніякої суперечності, коли ми критично розрізняємо два способи уявлення (**чуттєвий та інтелектуальний**), і звідси впливає обмеження чистих розсудкових понять, отже і основоположень, що висновуються із них" [14].

З цієї цитати очевидним стає зв'язок між **проблемою волі людини та проблемою свободи людини**, які Кант пов'язує з **проблемою моральності** (адже мораль передбачає свободу як властивість нашої волі). Тому ці три проблеми правомірно ми можемо назвати **синонімічними**, хоча кожна з них не можемо звести до будь-якої однієї.

Кант наголошує, що йому "довелося обмежити знання, аби звільнити місце вірі..." Моральний закон - пізнаннява підстава свободи, свобода ж - буттєва підстава морального закону. Поряд із ідеєю свободи набувають реальності ідея Бога та безсмертя.

Поділ філософування кенігсберзького мислителя на два періоди і їхня назва асоціюється, **по-друге**, з трьома критиками Канта, взятими разом, "Critik

der reinen Vernunft" (1781 p.), "Critik der praktischen Vernunft" (1788 p.), "Critik der Urteilskraft" (1790 p.), предмет дослідження яких - "здатність пізнання із апіорних принципів", або як філософ називає цю здатність - чистий розум, і відповідно, їхня мета - визначити "можливість і межі подібного пізнання взагалі", тобто критика чистого розуму [15]. З уваги на те, що людська душа має три головні здатності - пізнавальну, чуттєву і силу прагнення (це одне із значень волі у Канта), філософ диференціює вищу пізнавальну здатність взагалі (розум взагалі) на розсудок, який має в собі а priori конститутивні принципи знання - категорії; здатність судження, яка визначає для себе апіорний принцип - закон специфікації природи; та а priori законодавчий розум (чистий практичний розум Кант називає чистою волею, а її апіорний закон - категоричний імператив). Звідси і названі вже три критики, які займалися дослідженням чи, швидше, виявленням цих апіорних принципів: перша - критика спекулятивного розуму, друга - здатності судження, третя - практичного розуму.

Окрім трьох "Критик" у період після 1770 р. Кант написав праці, що часто залишаються в тіні його критичної філософії, хоча не менш важливі. Серед них - "Anthropologic in pragmatischer Hinsicht" (1798).

Якщо брати до уваги усі роботи Канта, написані ним після 1770 року загалом, то головний предмет їх зосередження - це людина. "Усі успіхи в культурі, які є школою для людини, мають за свою мету застосовувати до життя набуті знання та навички. Але найголовніший предмет у світі, до котрого ці знання можуть бути застосовувані, - це людина, бо вона для себе своя остання мета...", - пише Кант у передмові, обґрунтовуючи мету цієї антропології - досліджувати те, що людина як істота, яка вільно діє, "робить або може і повинна зробити із себе сама" - на відміну від антропології з

фізіологічної точки зору, котра досліджує те, "що робить із людини природа" [16].

Для нашого дослідження важливе протиставлення, яке робить Кант у цьому обґрунтуванні: людина - істота, яка вільно діє і творить себе сама, та людина як природна істота. Це протиставлення пронизує все філософування Канта після 1870 року. На цій підставі філософ розрізняє два роди понять - поняття свободи та поняття природи, а стосовно цих понять - принципи, згідно з якими ділить філософію на фізику та етику, або на теоретичну і практичну. Центральним поняттям, яке визначає цей поділ, є поняття "волі" людини, чи її природна та вільна каузальність.

Так, у вступі до "Критики здатності судження" Кант пише: "...воля як здатність бажати - це одна із багатьох природних причин в світі, а саме та, котра діє згідно з поняттями; і все, що можна уявити собі як можливе (або необхідне) через волю, називається практично можливим (чи необхідним) на відміну від фізичної можливості чи необхідності дії, причина для котрої визначається до каузальності не поняттям (а, як у неживій матерії, механізмом, у тварин - інстинктом). Тут стосовно практичного залишається невизначеним, чи є поняття, котре надає каузальності волі правило, поняття природи чи поняття свободи". Якщо поняття, яке визначає волю - поняття природи, то принципи суть технічно практичні і належать до теоретичної філософії як вчення про природу, коли поняття, що визначають волю - поняття свободи, то вони - морально практичні принципи і творять практичну філософію як учення про мораль [17].

Отже, воля у Канта як одна з духовних сил людини - сила прагнення, нижча здатність бажати. "Життя - це здатність істоти діяти за законами здатності бажати. Здатність бажати - це здатність істоти через свої уявлення бути причиною дійсності предметів цих уявлень. Задоволення є уявлення про

відповідність предмета чи вчинку суб'єктивним умовам життя, тобто здатності причинності, котру уявлення має стосовно дійсності його об'єкта", - пише Кант, наголошуючи на тому, що людина перш за все природна істота [18].

Практичний розум - складник вищої пізнавальної здатності - "займається визначаючими підставами волі, а воля - це здатність або створювати предмети, відповідні до уявлень, або визначати саму себе для творення їх (байдуже, чи буде для цього достатня фізична здатність чи ні), тобто свою причинності" [19]. Щоб з'ясувати, **чи існує чистий практичний розум - чиста воля** людини, "чи достатньо одного лише чистого розуму самого по собі для визначення волі, або ж він може бути визначаючою її підставою, тільки будучи емпірично зумовленим?" (це **один із можливих аспектів проблеми волі у філософії Канта**), мислитель здійснив ціле дослідження - "Критику практичного розуму", розглядаючи людину не тільки як зумовлену природно, а й як розумну істоту.

Уже із цього поверхового схематичного аналізу архітекτονіки критичної філософії Канта, зробленого лише заради того, щоб в загальних обрисах визначити в ній місце поняття "воля", ми зустрічаємося з двома значеннями волі, які позначають дві якості волі людини: природну силу і надчуттєву здатність.

Як можливо, щоб воля як природна причинність одночасно була причинністю іншого роду - за законами свободи? - так можна визначити інший аспект проблеми людської волі у філософії Канта, розв'язання котрої ми вже розглядали, аналізуючи "Критику чистого розуму".

Ми можемо сформулювати проблему волі ще з іншого погляду: **"...хоча людині і доступна ідея практичного чистого розуму, проте її як істоті, що відчуває вплив багатьох схильностей, не так легко зробити її in concreto дієвою в своїй поведінці"** [20]. Звідси виникає думка про суперечність схильностей (природного) і чистого

Проблема волі у філософії Імануїла Канта як синонімічна до проблем свободи та моральності розуму (надчуттєвого) в людині. Проте І. Кант не вважає цю проблему суттєвою, бо схильності як такі, чи чуттєвість, на його думку, не можуть перешкодити рішення чистого розуму, чистій волі людини. Це протиріччя кенігсберзький філософ називає уявним, несправжнім: "Протидія чи сприяння існує не між природою і свободою, а тільки між природою як явищем і діями свободи як явищами в світі-даному-у-відчуттях; і навіть каузальність свободи (чистого і практичного розуму) є каузальність підпорядкованої їй причини природи (суб'єкта, що розглядається як людина, а відповідно, як явище), визначаюча підстава якої міститься в розумоосяжному, яке мислиться в підпорядкуванні свободі, хоча, між іншим (так само, як і те, що складає надчуттєвий субстрат природи), є непридатним для пояснення" [21].

Отож, хоча теоретично не можна довести ні існування свободи, ні чистої волі, в людині є все для того, щоб вона зробила відкриття в собі, сутність якого не передасть їй жодна наука, жодна істота і жодна релігія, мораль чи інша людина, тому й І. Кант закликає "виходити із стану неповноліття", "користуватися власним розумом", самому нести відповідальність за свої вчинки, і в цьому вбачає завдання просвітництва [22].

1. *Кант И.* Критика чистого разума/Кант И. Сочинения: В 6 т.- М., 1964. - Т. 3. - С. 76.
2. Там само. - С. 120-123.
3. Прологомени ко всякой будущей метафизике, могущей появиться как наука / *Кант И.* Сочинения: В 6 т. - М., 1965. - Т. 4 (1). -С.67- 206.
4. Там само. - С. 71-72.
5. *Кант И.* Критика чистого разума / *Кант И.* Сочинения: В 6 т,- М., 1964. - Т. 3. - С. 130.
6. Там само. - С. 181.
7. Там само. - С. 78.
8. Там само. - С. 185.
9. Там само. - С. 186.
10. Там само. - С. 213.
11. Там само. - С. 187.
12. Там само. - С. 188.
13. Там само. - С. 89-90.
14. Там само. - С. 94.
15. *Кант И.* Сочинения: В 6 т,- М., 1966.-Т. 5. - С. 163.
16. Там само - Т. 6. - С. 351.
17. Там само-Т. 5.-С. 169.
18. Там само - Т. 4. (1). - С. 335.
19. Там само. - С. 326.
20. Там само.
21. *Кант И.* Сочинения: В 6 т. - М., 1966. - Т. 5. - С. 195.
22. Там само. - Т. 6. - С. 27.

RESUME

The article focuses on meaning and sphere of usage of the notion "Will" within the structure of Kant's philosophy. The problem of "Will" in this philosophical system is formulated in connection with its possible meanings and interpretations.